

A Konstanzba vezető út: Jan Hus halála és Zsigmond király magatartása*

Poggio Bracciolini olasz humanista szemtanúként írt beszámolót a konstanzi zsinat 1415. július 6-án Jan Hus ügyében tartott utolsó bírósági tárgyalásáról. Így tudósít az elmarasztaló ítélet meghozatala utáni szóváltásról a jelen levő Jan Hus és Zsigmond király között: „Ekkor Hus férfiasan megkérdezte: »Felséges császár, hogyan egyezhet bele koronájának és német becsületszavának ilyen lealázásába? Önmaga semmisíti-e meg a menlevelét, amelyet saját pecsétjével és aláírásával erősített meg, s a fejére veszi-e ezt a bűnt és hitszegést? Nem az én életemről van szó, hanem az ön becsületes nevééről és valódi nagyságáról, melyet egész életére eltemetnek azzal, hogy félt szembe szállni istentelen elítélőimmal!« »Valóban biztosítottam számodra, eretnek, az utazást, de csak ide, s ezt megkaptad. A visszafelé vezető utat nem biztosítottam, sőt, ezt nem is kérték tőlem. Kérésed alaptalan. A zsinat szavazattöbbséggel elítélt téged.« Így felelt Zsigmond.” (Sz. Jónás, 1999. 533. o.)

A Jan Hus elítéléséhez és kivégzéséhez vezető út Zsigmond király számára mind politikai, mind személyes vonatkozásában legkritikusabb pontján elhangzott rövid párbeszéd jól érzékelteti azt a feszültséget, amely a reálpolitikai és erkölcsi tényezők mérlegelése és összeütközése következtében szorult helyzetbe vezette a német-római és egyben magyar uralkodót. A Hus konstanzi elítéléséhez és megégetéséhez vezető út történelmi, politikai, társadalmi és teológiai gyökerei oly messzire vezetnek vissza, hogy ezáltal messze túl is mutatnak Zsigmondnak a cseh teológus–prédikátortól – az általa kiállított uralkodói menlevél ellenére – való végzetes elhatárolódásán.

JAN HUS ÚTJA A KONSTANZI EGYETEMES ZSINATIG

Jan Hus (született 1370 körül) életútjának meghatározó irányt adott, hogy az I. (IV.) Károly cseh király és német-római császár (1346–78) által birodalma szellemi és politikai központjává emelt Prágában, a Károly alapította (1348) egyetemen tanult, ahol a teológiai végzettség (bakkalaureus) mellett a művészeti fakultáson magisteri címet szerzett 1396-ban. Az egyetem teológiai karán tanított, 1402-ben így lett rektor, s ugyanebben az évben a prágai Betlehem kápolna prédikátora.

* Elhangzott a budapesti Cseh Centrum Husz Jánosnak a prágai Betlehem kápolnában 1402-ben megkezdett prédikátori tevékenységének 600. évfordulója alkalmából rendezett konferenciáján 2002. március 13-án.

Károly király uralkodása idején Prága és Csehország általános európai felemelkedése erősen érezte hatását mind a társadalmi, mind a cseh nemzeti öntudat átalakulásában, de egyházi-teológiai szempontból is tényezővé tette az országot a nemzetközi vérkeringésben.

Ez utóbbira hozhatjuk példának az angol Wyclif tanítása körül kialakult vitát, s annak csehországi hatását. John Wyclif (ca. 1330–1384) oxfordi teológus és prédikátor erősen nemzeti színezetű kritikája kezdetben az egyházi és rendi birtokok ellen, később a szerzetesrendek, az intézményesült egyház, s különösen a pápaság ellen,¹ valamint a Szentírás által közvetített apostoli életideál és az igazi (és láthatatlan) egyházat valójában alkotó kiválasztottakról szóló spekuláció hangsúlyozása mellett erőteljes filozófiai-teológiai realizmussal egészült ki (jellegzetes megnyilvánulása az oltári szentséggel összefüggésben a transsubstantiatio, s vele együtt a reálprezencia tagadása). Wyclif tanítását több esetben ítélték el egyházi fórumok: először – még életében – a pápa 1379-ben, majd Angliában 1382-ben, végül éppen a konstanzi egyetemes zsinaton 1414–15-ben. Szellemi hatása igen korán elérte a prágai egyetemet, s ezáltal Csehországot, egyrészt az angol uralkodóházzal létrejött dinasztikus kapcsolatok folytán,² másrészt az Oxfordban tanuló cseh egyetemi hallgatók közvetítésével. Ott felébresztett, illetve radikalizált olyan hasonló nézeteket, melyeket már a 14. század második felében is számosan képviseltek Prágában.³ Ez a vonal kétségtelenül hatott Husra is, bár erős különbséget láthatunk abban, hogy Hus Wyclifnél sokkal kevésbé volt fogékony a dogmatikai spekulációra, inkább az életvitellel és életszentséggel kapcsolatos kérdések foglalkoztatták: mint az egyházi személyek életvitelének tisztasága, a pápaság üzérkedése a bűnbocsánattal a bűcsűk árusításában, a keresztény életvitel megvalósítása a Szentírás alapján. Ezeknek a kétségtelenül jogos reformelvárásoknak és kritikáknak gyakori és alapvető egyházi elutasítása következtében olyan gyakorlati konzekvenciái lettek a pápaság, a klérus és általában az intézményes egyház tekintélyét illetően, amelyek óhatatlanul érintették az egyház tanítását is, elsősorban az ekkleziológia területén (átvette az oxfordi professzor nézetét, hogy az egy-

¹ Wyclif *De ecclesia* (1378) és *De potestate papae* (1379) című írásaiban.

² II. Richárd angol király és Anna cseh királylány házasságkötése 1381-ben.

³ Matthias von Waldhausen (†1369) bűnbánati prédikátor, az apokaliptikus, spirituális beállítottságú Jan Milíč (†1374) és Matěj z Janova (†1393) biblikus reformprédikátor.

házat valójában az Isten által előre kiválasztott hívők alkotják).⁴ Habár Hus tanításában nem volt olyan radikális, mint Wyclif (élete végén ugyan kritizálta az egyház tanítását az oltári szentségről, de nem a transsubstantiatio elvetésével, hanem mindenekelőtt a két szín alatti áldozás bevezetéséért), ismételten a wyclifizmus vádja alá került: amikor 1412-ben először kiátkozta a pápa, majd később a konstanzi zsinaton lefolyt perében is. Említést érdemel, hogy Hus veszélyességét nem is a pusztá tanítása jelentette, sokkal inkább annak nyilvános jellege a prágai egyetemen, illetve a Betlehem kápolna prédikátoraként. Más nézetei és reformjavaslatai, mint a nyilvános, népi nyelven tartott igehirdetés, a laikus elem hangsúlyozása, az elvilágiasodott egyházi életvitel kritikája stb., több évszázados reformhagyományban gyökerezett az egyházban, hiszen ez már a 12–13. században megindult szegénységi mozgalmakra is jellemző volt.

Az sem véletlen, hogy a cseh politikai és kulturális felrendülés komoly társadalmi feszültségeket okozott, amelyek gyakran kerültek felszínre éppen a Hus körüli viták keretében. Jó példa erre a prágai egyetemen tanuló „nemzetek” szavazati jogának átalakítása annak érdekében, hogy a csehországi egyetem a német befolyástól megszabadulva alapvetően cseh jelleget nyerjen. Ugyancsak sok előítéletnek volt forrása az erőteljes német befolyás a városi tanácsban és az egyházi vezetők körében. Az 1419-ig uralkodó Luxemburgi Vencel cseh király politikai alkalmatlansága folytán nem tudott úrrá lenni a cseh belső, valamint a csehekkel szemben kialakult külső problémákon. Nagy súllyal estek a latba Husszal szemben azok a félelmek is, melyek tanításának világi következményeitől tartottak, legfőképp az igaz kereszténység és az apostoli szegénység egyre radikálisabb összekapcsolásától, ami – túllépve az egyházkritika határán – a világi személyeket is érintette, rendi hovatartozástól függetlenül.

Mindez világossá teszi, hogy a „Hus-ügy” nem egyszerűen cseh egyházi probléma volt, melyet a cseh koronára aspiráló Zsigmond magyar és német-római király politikai érdekből elrendezni igyekezett, hanem egyre élesebb, nemzet- közívű terebélyesedő veszély, amely éppúgy fenyegette az egyházi tekintélyt, s ezáltal a világi hatalmi struktúrát is, mint magának a világi rendnek a stabilitását.

Amikor Hus Zsigmond királynak a Konstanzba utazáshoz 1414 októberében kiállított menlevelét közvetlenül az egyetemes zsinat színhelyére érkezés előtt, az ügyében folytatott nyilvános meghallgatásra készülve kézhez vette, olyan gyorsan változó politikai játszmák helyszínére érkezett, mely játszmák utóbb döntően hatottak sorsa alakulására.

ZSIGMOND KIRÁLY EURÓPAI POLITIKÁJÁNAK ALAPVONÁSAI ÉS A KONSTANZI ZSINAT

Zsigmond, a 14–15. században Európa számos államában uralkodó Luxemburg-ház sarja 1368-ban született Prágában, ahol apja, I. (IV.) Károly cseh király és német-római császár udvartartásának és birodalmának központját kiépítette. Nem véletlen, hogy neveltetése folytán mindkét, a cseh és a német ügyek iránti érdeklődése is ismételten előtűnt politikájában: bátyja, Vencel uralkodásra való alkalmatlansága következtében Zsigmond – brandenburgi választófejedelmként – előbb (német-) római királyi címet szerzett 1411-ben, majd – Vencel halála és hosszas politikai manőverezés után – cseh királlyá is koronázták 1420-ban.

A konstanzi egyetemes zsinat (1414–18) összehívását mint a kontinens első számú uralkodója (német-római uralkodó) tartotta politikai feladatának. Mint az egyházi gyűlés világi protektora meghatározó szerepe volt a zsinat lefolyásában és döntő felelőssége a kitűzött feladatok elvégzéséért. Melyek voltak ezek a feladatok?

A zsinat hármass célkitűzése az 1378 óta fennálló nyugati egyházszakadás felszámolása, az egyház alapvető megreformálása, valamint az újabban feltűnt mozgalmak és tanítások (elsősorban Wyclif és Hus tanai) megvizsgálása volt. Mindegyik kérdéskör összefüggésben állt a többivel, így egyikben sem volt esély a megnyugtató rendezésre a másik kettő nélkül. Mindenek előtt a botrányos egyházszakadást kellett feloldani, hiszen Zsigmond – és a kortárs egyházi és világi vezetők többsége – jól ismerte fel, hogy enélkül nem állítható meg az egyházi tekintély egyre súlyosabb elvesztése.⁵ Azt is világosan látták, hogy az Európaszerte megjelent (reform) mozgalmak és tanítások nem utolsó sorban éppen ennek a botrányos egyházi helyzetnek, illetve a nyomában kialakult hatalmi vákuumnak és visszaéléseknek a következményei. Intő példaként állt Zsigmond és a résztvevők előtt az 1409-es pisai zsinat kudarca, ahol a szakadás felszámolása, azaz a római és avignoni két pápa helyett egy új, egyetemes pápa választása oda vezetett, hogy utána már három pápa osztotta meg az egyház egységét. A kudarc megismétlődését, ami beláthatatlan következményekkel járt volna a válság felszámolására nézve, csak erős kézzel és politikai bátorsággal lehetett megelőzni, s erre Zsigmond el is szánta magát. Számára az is világos volt, hogy az egységes egyház egy pápa vezetésével elengedhetetlen feltétele számos egyéb európai probléma kezelésének: például a törökök egyre veszélyesebb betörésének a Balkánon és Magyarországon, az egyre radikalizálódó nemzeti mozgalmak megjelenésének, s nem utolsó sorban német-római császárrá koronázása ügyében, amelyet csak Rómában lehetett elvégezni, s melynek csak egy egységes

⁴ Hus a predestináció kérdésében mindvégig Szent Ágostonra hivatkozott, bár abban eltért tőle, hogy nézete szerint az eleve elrendelés végeredményben csak az utolsó ítéletkor lesz nyilvánvalóvá.

⁵ Paradox módon ennek a jele volt a zsinati eszme térhódítása is a szétforgácsolódott pápai tekintéllyel szemben, ami magában a konstanzi zsinatban is megtestesült, hiszen a zsinati atyák mint az egyetemes egyház képviselői felhatalmazva érezték magukat az egyházszakadás következtében kialakult lehetetlen helyzet rendezésére.

egyház elismert pápája adhatta meg a kívánt nemzetközi politikai tekintélyét.

Nem véletlen, hogy amikor 1414 karácsonján Zsigmond megérkezett Konstanzba, a már november 5-én megnyílt zsinat színhelyére, s Hus – menlevele ellenére – fogságban találta, súlyos helyzetbe került. Először is a zsinat a másik két zsinati tárgykört félretéve rögtön a megvizsgálandó tanítások ügyébe fogott, holott ezeknek nem kis részben az éppen fennálló egyházi helyzet, illetve a reformok általánosan elismert szükségessége volt az egyik legfontosabb kiváltó oka. Másrészt a jelenlevő XXIII. János „pisai” pápa teljes politikai súlyvesztése után a zsinati eszme vezérképviselőinek a kezébe csúszott át az irányítás (pl. a francia d’Ailly bíboros, Hus perének vezetője), akiknek a Hus által felvetett reformgondolatok, s különösen azok megvalósítási módja elfogadhatatlanok voltak.⁶ Így Zsigmond hiába tette szóvá élesen, hogy Hus az általa kibocsátott királyi menlevél ellenére érték sérelmek Konstanzban, s hiába fenyegetőzött Hus erőszakos kiszabadításával, szavai hatástalanok maradtak. Ezzel szemben ultimátumot intéztek hozzá a zsinat vezető személyiségei, hogy az egész zsinatot felszámolják, amennyiben Zsigmond ilyen lépésre szánná el magát.

JAN HUS ÉS ZSIGMOND KIRÁLY NYILVÁNOS SZAKÍTÁSA

Az 1415 júniusában Hus ellen lefolytatott bírósági eljárás legfontosabb ülésein az így szorult helyzetbe került Zsigmond király is részt vett. Hus a tárgyalásokon mindvégig készen mutatkozott arra, hogy ha vádlói tanításában ki tudják mutatni – elsősorban a Szentírás alapján – a tévelygést, vezeklés terhe mellett visszavonja az ilyen pontokat. Erre azonban egyik oldalon sem került sor, aminek elsődleges okát abban láthatjuk, hogy a Hus nézeteivel kapcsolatos problémákról két egészen különböző megközelítésben beszéltek a jelenlevők. Az egyik oldalon álltak azok – s ez jól követhető az ítélethozatalnál elmondott indoklásokból is –, akik Hus tanítását önmagában vetették össze az egyház helyzetével és tanításával, míg a vádló oldal az abból eredő ekkleziológiai és egyházpolitikai következményekkel érveltek. Ebből csupán az következhetett, hogy mind a vádlók, mind Hus álláspontja egyre merevebbé és radikálisabbá vált, ami egyre nyilvánvalóbbá és elkerülhetetlenebbé tette az ügy kimenetelét: Hus elítélését.

Személyesen Zsigmond számára is egyre élesebb lett a kérdés: ragaszkodjon a Husnak adott úti menlevél szelleméhez, veszélyeztetve ezzel a zsinat további működé-

⁶ A zsinati eszme képviselői nem kérdőjelezték meg az egyházi tekintélyt, csak azt hangsúlyozták, hogy az egyetemes zsinatot nagyobb jogok illetik meg az egyházi ügyek eldöntésében, mint a pápát – aminek az egyházszakadás idején különleges reálpolitikai jelentősége volt. Felfogásuktól azonban legalább olyan távol állt Hus egyházfogalma, mint a pápa tekintélyét hangsúlyozókéétől.

sét, illetve saját befolyásának gyengülését a zsinaton (hiszen ezzel fenyegették), vagy pedig hagyja sorsára Hus, abban reménykedve, hogy a bírák a szavazáskor nem ítélik halálra, illetve hogy Hus esetleg mégis hajlandó lesz tanítását visszavonni. Hus azonban hajthatatlannak bizonyult.

A bírák ítélethozataláról a következő beszámolót találjuk Bracciolininél: „30 szavazatot olyan értelemben adtak le, hogy semmiféle büntetést nem érdemel; 10 szavazat kívánt egyházi vezeklést, és 45 atya adta szavazatát Hus halálra ítélese mellett, ha nem tagadja meg mindazt, amit sok éven át (gyakori beszédeiben) mondott és nyíltan tanította azt egyháza tételei ellenére.” (Sz. Jónás 1999. 529. o.) Figyelemre méltó, hogy a bírák személyes meggyőződése Hus ügyében még a magas egyházi hivatalokban állóknál is milyen változatos képet mutatott – számosan szavaztak elítélése és felmentése mellett is. Az azonban ismét Zsigmond nehéz helyzetét mutatta, hogy a német választófejedelmek közül az egyházi tisztséget viselők (Mainz, Köln) mind Hus ellen szavaztak, míg a többiek Hus büntetlensége mellett (Pfalz, Szászország, Csehország).

A viták végére Zsigmondnak kellett kitennie a pontot azzal, hogy aláírja a Hus kivégzéséről hozott határozatot. A döntés pillanatában politikai és morális érvek csaptak össze – nem elsősorban a Husnak adott menlevél jogi és formai, hanem szellemi és elvi érvényességéről. A Hus halálra adó ítélet utólagos indoklása, miszerint a királyt – uralkodói esküje szellemében – nem kötelezi eretneknek tett ígéret, már inkább a politika területére tartozik, s a Hus halála utáni vitákra mutat. A döntés pillanatának valóságos s egyben feloldhatatlan feszültségét azonban ismét Bracciolini beszámolója közvetíti nekünk: „Midőn [Zsigmond] meghallotta a végső eredményt, elsápadt és összerázkódott, mintha ő maga felett kellett volna ítéletet mondani: »...Továbbra is azt állítom, hogy Hus eretnek, és jog szerint teljesen megérdemli, hogy megégetés által haljon meg, ha nem vonja vissza tételeit. Királyi eskühöz híven nem szabadíthatom meg őt a büntetéstől...« Ezt mondván felemelkedett és el akart távozni. Homlokán hatalmas verejtékcseppek ültek.” (Sz. Jónás 1999. 532. o.)

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Dachsel, Joachim: *Jan Hus*. Berlin, 1964.
Engel Pál: *Beilleszkedés Európába a kezdetektől 1440-ig*. Budapest, 1990.
Friedenthal, Richard: *Ketzer und Rebell, Jan Hus und das Jahrhundert der Revolutionskriege*. München, 1972.
Hauschild, Wolf-Dieter: *Lehrbuch der Kirchen- und Dogmengeschichte I*. Gütersloh, 1995.
Jedin, Hubert: *A zsinatok története*. Ecclesia. Budapest, 1998.
Palacký, František: *A huszitizmus története*. Európa Kiadó. Budapest, 1984.
Sz. Jónás Ilona: *Középkori egyetemes történeti szöveggyűjtemény*. Osiris. Budapest, 1999.